

Hamnö

Natur

Hamnö ligger i typisk mellanskärgård. Det rent geografiska läget är uttalat östligt och nära ytterskärgård, men naturmässigt innerskärgård och nära fastland. Endast det smala Djupesund skiljer ön från Skavdö väster. De två öarna bildar kartmässigt en helhet, liknande en känga, där Hamnö är tåhättan, avskild från foten och skaftet med den blåfärgade dekorationssömmen Djupesund.

Hamnö är en mycket hög och bergig ö, som med stor kraft reser sig ur saltsjön. Öns högsta punkt, Vårberget, skjuter 38 meter över havet. Det mörka berget är - speciellt söderifrån- respektingivande i sin färgskala och skarpskurna siluett; merendels brant och väldigt, svårtillgängligt och sönderbrutet. Runt hamnbassängen är bergväggarna som skurna med kniv; elegant utsträckta dyker de smidigt ner i Östersjöns kalla vågor. För att klättra uppför, skulle full bergklättrarutrustning behövas. Som alltid släntar en mjuk, idag gräsbevuxen, slutningen ner mot hamnvikens inre.

Berggrunden på Hamnö, utgörs av en så blandad och grov granit, att den aldrig har varit intressant ur exploateringssynpunkt. Den bildar däremot utmärkt underlag för barrträd som dominerar öns högre vegetation, bortsett från närmast bebyggelsen, där ädla lövträd av olika slag samsas med förvildade fruktträd. I princip finns odlingsbar mark endast i anslutning till bytomten, i sprickdalen väster om Vårberget och i några fuktängar eller mossar. Hällmark och hällmarksskog dominerar övriga delar av ön..

Historia

Hamnö bildar tillsammans med Hunö och Skavdö en del av Misterhults sockens nordgräns som, märkligt nog, skär rakt genom Gåsfjärden och delar de siamesiska tvillingarna Skälö och Skavdö mitt itu. Denna sockengräns utgör dessutom gräns mellan Tjust och Stranda härader och därmed också gräns mellan Tjusts och Misterhults skärgårdar, tillika mellan Oskarshamns och Västerviks kommuner. En dagsaktuell gräns som sänker sig ner i historiens djup och ur olika synvinklar varit mycket betydelsefull. Den är däremot inte alls påtagligt naturgeografiskt, åtminstone inte i skärgården.

Förhistoria

Med sina 38 meter över havet och ett bra utskärsläge i en förhistorisk skärgård, har Hamnö säkert varit uppehållsort vid såväl korta som långa fiskafängen. Ännu är dock inga lämningar påträffade som bestyrker detta antagande. Inte heller på öarna runt om har förhistoriska lämningar påträffats. Närmsta kända fornlämningar hittar vi på nordvästra Skälö; några mäktiga rösen. Men, den mesta mänskliga verksamheten inte har efterlämnat bestående spår eller konstruktioner.

Namn

Förleden Hamn- anspelar på den synnerligen väl skyddade och djupa hamnbassängen, som än idag dominerar Hamnö. Före fyrarnas tidevarv var den helt säkert en flitigt uppsökt natthamn. Hamnö ligger ju inte långt från den gamla Ölandsleden eller från inloppet till Gåsfjärden, som länge dominerades av Solstads koppargruva och senare även Blankaholm. Runt om på Hamnö och grannöarna finns flera stenkummel som med största sannolikhet byggts som orienteringspunkter för såväl långväga sjöfarande som hemmakustens fiskare.

Öns högsta punkt heter Vårberget, vilket borde indikera att det en gång varit platsen för en vårdkase. Vårdkasarna låg i stråk på de högsta punkterna, för att vara vida synliga, om man måste tända dem men också dagtid som sjömärken. Av vårdkasen finns idag inga som helst spår.

Jordnatur

Under senare delen av medeltiden och 1500-talets första hälft låg merparten jordagods i Misterhults socken under kronan. Frälsegods förekom över huvud taget inte. Vid 1500-talets mitt hade dock ca 13 % av Misterhults socken övergått i ett nytt frälsegods, ägt av Görvel Farvelsdotter. Efter hennes död 1605 återtogs detta gods av kronan, för att år 1610 doneras till Peder Mikaelsson i samband med hans adlande (till namnet Hammarskjöld). Hamnö tycks emellertid inte ha ingått i detta gods innehav. Sonen Per bytte, köpte och sålde med faderns jordagods som bas och i hans utökade gods innehav kom även Hamnö att ingå. Av någon anledning övergick dock varken Hamnö eller Hunö till frälse natur, trots att båda öarna ingick i frälsegodset. Markbyten med kronan på 1680-talet ledde till att Hamnö åter blev kronogods, indelades till kavalleriet och anslogs till överstelöjtnantens stab. Hamnö skatteköptes 1705, dvs friköptes, och övergick därmed till att vara kronoskattehemman

Bosättning

Eftersom den övre delen av bytomten ligger så högt, har den redan under tidig medeltid varit torr och fullt möjlig att bebygga. Det finns spekulationer om att det var Hamnöbor som använde Öröarna för utskärsfiske och som sedermera slog sig ner på Örö för gott. I det medeltida källmaterialet finns dock inga belägg för bosättning på Hamnö. Inte heller finns uppgifter om mer exakt när, varför eller vem som koloniserade ön. Allt tyder däremot på att Hamnö och Örö koloniserades ungefär vid samma tid. Det äldsta skriftliga belägget för bosättning på Hamnö är från 1553, när ön redovisas som ett kronohemman; en gård som ägs av kronan men brukas av en helt vanlig skärkarl mot ränta eller arrende. Alla de övriga skärgårdshemmanen i socken är redovisade redan i 1540 års jordebok. Är Hamnö en senare kolonisation? I jordeboken från 1553 år uppges Hamnö vara förbättrat och räntar ½ tunna torsk och 1 mark torra gäddor. Förbättrat borde

innebära att ön varit brukad och bebodd sedan tidigare, men inte brutits ur krono-
allmanningen och bildat ett eget hemman förrän 1553.

Kronofiske

Under i alla fall medeltidens senare del betraktades stora delar av skärgården som regale, dvs kronan tillhörig och med suverän rätt till nyttjande. Samma förhållande redovisas i jordeboken från 1543: "...uti Tuna län är icke skattebönder utan allé äre de krone landbor". Gustav Vasa var som bekant en (av yttre omständigheter) mycket ekonomiskt sinnad herre. Hans ögon var vidöppna för allt vad skattemöjligheter och andra statsintäkter hette. Jordeboken ovan är ett sådant exempel. Först när man vet vad som finns, kan man beskatta detsamma. Ett annat exempel på hans ekonomiska sinnelag är de under 1550-talet instiftade kronofiskerierna, som skulle förse kronans folk med sill och annan fisk. Ett sådant fiskeri hade sin bas i Simpevarp, ett annat i Virbo. 1554 uppvaktar bl a Botolf i Hamnö kung Gustav för att informera om svårigheterna inom fiskeriet. Kungen ger i ett brev samma år Anders Östgöte, fogde i Tunalän, order att skaffa salt och "tunneträ" i Kalmar samt arbetskraft till notdragning och fiskrensning bland de knektar som med full lön slog dank i brist på krig. Kungen var mycket mån om att hålla liv i kronans stora fiskeindustri. Hamnö tycks ha varit en av många fiskeplatser inom fiskeriet. Frågan är på vad sätt deltagandet i kronofisket påverkade Hamnö. Var Botolf skärkarl på Hamnö? När kronofisket väl upphörde vid 1500-talet slut, det gick i graven med Gustav Vasa, återgick livet och fisket på öarna till det gamla vanliga.

Styremän

Skärkarlen på Hamnö kände väl till farvattnen runt om. En marginalanteckning i 1575 års fogderäkenskaper omnämner en styremän på Hamnö. Styremanssysslan på Hamnö tycks emellertid ha varit mycket tillfällig. I den uppräknings av styremansplatser som Johan III gör i sitt berömda "lotsbrev" från 1571, är Hamnö inte omnämnt, inte heller i handlingar från 1580. Säkerligen är marginalanteckningen ett utslag av den allmänna regel som gällde under 1500-talet; den som först kunde nå ett styrebehövande fartyg fick uppdraget, helt utan koppling till kronojord eller titel. Det betyder också att Hamnö aldrig varit ett lotshemman. Efter den rationalisering bland styrmansorter som gjordes omkring 1640, förekommer Hamnö aldrig mer i officiella lotssammanhang. Troligen övertog styremannen på Östra Eknö uppgiften. Eknö ligger bättre till i förhållande till farleden och förekommer i lotssammanhang långt fram i tiden.

Boskapsskötsel och åkerbruk

Försörjningsmöjligheterna i skärgården var under 15- och 1600-talen inte så vidlyftiga. Vattnen runt om var förstås fiskrika. Åkerjord var däremot mestadels ingen. Omkring år 1600 uppges "Skrekerekarer som icke hafva tillfelle bruka åker" vara bl a de på Hunö, Hamnö och Skavdö. Påståendet är dubbelbottnat; det fanns inte så mycket mark värd att bryta till åker, men fisket och jordbruket kolliderade i tid och var svåra att hinna med parallellt, om man inte har tillräckligt med söner och/eller drängar.

Öarna kunde dock föda krittter av olika slag. Under Sigismunds återtag efter slaget vid Stångebro 1598, brukar våldgästades många skärgårdshemman, så även Hamnö. Från Måns i Hamnö hade blivit "bortzappat" en ung ox, fyra tvåårsstutar och 11 getter. Detta ersatte kronan utan större knot. Av Måns förlust framgår att

han hade relativt mycket nötkreatur. Helt säkert hade han också kor. Smör var tillsammans med torkad fisk en vanlig skattepersedel i skärgården. Enligt en boskapslängd från 1627 fanns på Hamnö åtta kor och en skock får.

Storskifte

Den av Sigismunds soldater drabbade Måns, var med största sannolikhet ensam brukare av kronohemmanet Hamnö. När ön storskiftas 1809 hade hemmanet där- emot delats i två hälfter. Den ena gården låg nere vid hamnen och gloet och den andra högre upp i slänten. 1809 brukades den övre gården av två bröder (?) tillsammans. Ett tiotal år senare ville de dock vara sina egna och anlätade lantmätare för att klyva hemmansdelen så rättvist som möjligt. Den bebyggelse- struktur som idag helt dominerar på Hamnö, tillkom sålunda genom för- rättningarna 1809 och 1823.

Storskifteskartan från 1809, som är den äldsta och enda lantmäterikartan över Hamnö, ger en mycket utförlig bild av landskapsutnyttjandet på ön. Som alltid är strukturerna sega. Inte underligt när topografi och övriga naturmässiga förutsättningarna ger ytterst begränsade möjligheter. Odlingsbar mark ligger där den ligger. Gråberget går ej att betvinga. Man kan förstås hjälpa till med utdikning av fuktängar och mossar och låta åker och äng byta plats, men grunddragen kvarstår. På Hamnö ges inte stora möjligheter till val av åkermark. De på 1930-talet större sammanhängande åkerytorna redovisas redan 1809. Varje åkergärde är mycket noggrant inramat av kraftiga stenmurar, för att skydda grödan från betande boskap. Några bär namn som berättar att de en gång varit mossar eller fuktängar som dikats ut och avvattnats. Trots alla ansträngningar blev det inte stora arealer: vid 1900-talets mitt 2-4 ha åker/gård. Betet och vallen räckte vid samma tid till 2-4 kor/gård. Ängsmarken fanns nästan uteslutande på tillhörande holmar och småöar.

Fiske

Men skärgårdsborna levde icke allenast av jordbruket. Fisket har också varit en viktig inkomstkälla, tidvis den viktigaste troligen. Tyvärr är det ju omöjligt att kartlägga fiskevattnen, så som man gör med odlingsmarken. Vår kunskap om forna tiders fiske är synnerligen bristfällig. Skattelängder kan berätta att man fiskade och något om vad, men inte mycket mer. Fiskestatistik är en relativt nypåkommen företeelse. Till råga på allt saknas Hamnö helt i den första fiskestatistik som upprättades för landet år 1880. I handlingarna till storskiftes- kartan påpekas att även skötgårdarna ska delas, efter det de blivit uttagna och stensatta. På kartan redovisas prydligt tre bodar på rad vid gloet. Vad gäller fiskevattnet står som brukligt att jordägarna ska bruka det som tillförne, dvs i sämja och oskiftat. Fisket kom att växa i betydelse under 1900-talet, samtidigt som jordbruket blev mindre viktigt. 1961 fanns på Hamnö tre yrkesfiskare, vilka huvudsakligen ägnade sig åt fjällfiske och ålfiske.

Skogsbruk

Att Hamnö är och har nog alltid varit en relativt skogbevuxen ö berättar en återfunnen kolbotten och en liten åkerlapp kallad Kolmilan. Det kan inte ha handlat om några stora kvantiteter, men nog att försörja den egna smedjan som låg (ligger) på Tiggaren. Eller var det ett sätt att försöka tjäna lite extra pengar: Smedjorna runt Solstad och Flivik behövde obegränsade mängder träkol.

Bebyggelsen

Öns bebyggelse har, så långt kartmaterialet kan berätta, varit koncentrerad till nuvarande bytomten. Och det finns inte skäl att tro, att den någonsin legat någon annanstans. Vare sig på kartan 1809 eller 1930 finns bebyggelse utanför byn, inte ens ett endaste litet torp. Uppgifter i Nordiska museets arkiv berättar att folk från Väderskår flyttade till Hamnö på 1930-talet och att de tog sina knuttimrade bostadshus med sig. I ett skogsfattigt skärgårdslandskap var byggnadstimmer hårdvaluta. Men, det finns inget i kartmaterialet som bekräftar denna utsaga. Möjligtvis kan det röra sig om en lillstuga eller något annat mindre hus.

Byn är till synes uppdelad i en övre och en nedre del. Den nedre utgörs bara av en gård och den övre av två, som ett resultat av hemmanklyvningen 1823. På skifteskartan från 1809 är den jättestora bytomten inhägnad. Inom den stora tomten fanns kålgårdar, trädgårdar, humlegårdar och skötgård, men också lite åker och äng. Bytomten motsvaras av den stora öppna ytan som omger bebyggelsen idag – och lite till. Bostadshusen ligger på kartan där de ligger idag. Men, att utifrån kartbilden påstå att det är samma hus är omöjligt. Ekonomibyggnaderna har i större utsträckning ersatts. De ladugårdar som troligen byggdes på 1920- eller 30- talen placerades långt utanför den gamla bytomten. Föregångarna låg mitt inne på bytomten. Byn ser från sjön mycket sammanhållen och ganska tätbebyggd ut, som en riktig skärgårdsby, kanske tom fiskeläge. Tegelrött och falurött dominerar så konsekvent att det enda avvikande taket och den enda avvikande fasadfärgen blir oerhört påtagliga.

De äldre bostadshusen är genomgående placerade med gaveln mot sjön. De är uppförda på enkel bredd, dvs bara ett rum breda. De är troligen mycket äldre än de i sina moderna skepnader ser ut att vara. Två av de tre är sedvanliga tvåvåninga parstugor. Det tredje är det mest avvikande. Det är kraftigt ombyggt och ser först ut att var från omkring sekelskiftet 1900, men vid närmre blick ser man att det är betydligt äldre än så. Det är uppfört i 1 ½ mycket låga plan med panel målad med många lager lindblomsgrönt. I slänten i den övre delen av byn ligger också en ryggåsstuga på högt murad stenfoot. Huruvida denna varit föregångare till "sitt" stora manhus eller uppförts som t ex undantagsstuga vet vi inte något om. Tyvärr finns ingen muntlig tradition på ön som berättar om huset. Strax bakom denna timrade lilla dyrgrip från svunna tider, ligger ännu en dyrgrip; en visthusbod, uppförd av timmer på knut för troligen mycket länge sedan. Allt sedan skafferiets dagar har dess funktion varit föga, med kyl och frys direkt överflödigt. Idag sacker den betänkligt och är glupska myrsors rov.

Gloet har förstås genom av landhöjningen grundats upp rejält. Det är kantat av bodar och båthus av skiftande ålder och utseende. Alla med stora individuella särdrag men lika stora gemensamma ramar: Sammanhållande är de faluröda fasaderna och den gemensamma taklinjen. Bryggor och bodar slingrar sig om och kring varandra som hoptrasslat tågvirke.

Innanför Ormudden ligger en liten samling sommarstugor som samsas om vattnet i och utsikten över viken. Närmast sjön ligger den äldsta stugan, som kan tas för ett ombyggt gammalt torp, men inte alls är det. I slänten ovanför har två sommarstugor under sen tid försiktigt placerats in i det lite torra hållmarks-

landskapet, helt i avsaknad av avplanade ytor och välklippta gräsmattor. Fasaderna är form- och färgmässigt synnerligen diskreta och underordnade omgivningen.

Dagsläget

Hamnö är förstås fortfarande en alldeles utmärkt naturhamn, utomordentligt vacker dessutom. Sommartid är hamnen full av liv och småbåtar, vintertid öde och tom. Hamnö är en av många skärgårdsöar som vintertid är helt avfolkad. Inget yrkesmässigt fiske utgår längre från ön, inte heller brukas jorden mer än till trädgård och grönsakstappa och inte råmar kor på beten eller kacklar höns bakom småspröjsade fönster. De mödosamt brutna åkerlapparna övertas successivt av naturen runt om. Hamnen, bodarna och bryggorna nyttjas flitigt för fritidsfiske och annat som hör sommarlivet till.

Bytomten är ännu en helhet, såsom den var ännu när den sjöd av liv. Det mesta är nog sig likt, förutom att trädgårdar, humlegårdar osv nu är bortrationaliserade. Några gamla knotiga fruktträd skvallrar om flydda tider. De flesta hägnader, som omgav stort som smått, är också borta. Inga större förändringar har skett bland husen eller med husen, förutom de undantag som alltid bekräftar regeln: Bysmedjan ligger kvar på behörigt avstånd från bebyggelsen, men ombyggd till fridsbostad utgör den idag ingen brandfara. Ytterligare några fd uthus och bodar har fått ny funktion som bostäder. Ett nytt bostadshus ha tillkommit i övre byn.

Ladugårdarna saknar användning.

Skydd och förordningar

Klass III, Odlingslandskapet i Kalmar län
Upptaget som område i KMV-program för Oskarshamns kommun, 1993

Litteratur

Lantmäteriets arkiv
Kalmar läns museums arkiv
Kring en lotsgårds historia. Ragnar Wirsén 1968
Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, fjärde delen. J A Almquist.1976
Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram, Oskarshamns kommun.
Länsstyrelsen i Kalmar län 1995
Det medeltida Småland. Aspeland, Sevede och Tuna län. Axelsson, Rahmquist
1999
Sveriges bebyggelse, Kalmar län. 1958
Misterhults norra skärgårdsreservat. Disposition och skötselplan,
Skogsvårdsstyrelsen 1975